

Walter Jackson Ong

Technologizace slova

Mluvená a psaná řeč

(Orality and Literacy. The Technologizing of the Word, 1982)

1. kap. klade již v titulu důraz na Orální charakter jazyka (13–21); poté autor analyzuje problematické pojmy orální a psaná literatura. Přestože oba kulturní typy (orální a tzv. chirografický, tj. založený na písmu) mohou do jisté míry koexistovat, konstatuje Ong, že „gramotnost hubí své orální předchůdce a ničí dokonce i paměť, v níž jsou uloženy“ (23). Klíčovou otázkou se pro něj stává role gramotnosti při utváření lidského vědomí.

2. kap. Moderní objev primárně orálních kultur (25–40) přináší základní přehled výzkumu *Iliady a Odyssey* a teorií z něj odvozených; navazuje především na práci Milmana Parryho z roku 1928,¹ která zakládá moderní chápání rozdílu mezi oralitou a gramotností, a pokouší se vymezit místo tohoto díla v orálním a psaném literárním diskurzu. Ong akcentuje Parryho tezi, že „prakticky každý charakteristický rys homérské práce je určen ekonomikou, kterou této poezii vnucují orální metody kompozice. Tyto metody je možné znovu zrekonstruovat pečlivým studiem samotného verše, jakmile zapomeneme na určité předpoklady týkající se procesů vyjadřování a myšlení, které v lidské psýše zakořenily během staletí existence gramotné kultury“ (30). Jinak řečeno, orální básníci si nepamatují své básně slovo od slova, nýbrž jistě rytmické (metrické) a rétorické vzorce, které pak určují výběr jednotlivých slov v konkrétním provedení básně: to pak vlastně znamená zasadit jednotlivé segmenty do připravených vzorců. Tento druh tvoření lze ovšem vysledovat i v určitých rysech psaných textů, a to díky tomu, že obě tradice, orální i písemná, mají několik zásadních spojníc, z nichž nejdůležitější je klasická rétorika. Kap. uzavírá přehled koncepcí, které Parry svými názory inspiroval a které pojednávají právě orální charakter antického díla.

3. kap. (41–91) nese titul Některé psychodynamické vlastnosti orality. Ong zdůrazňuje, že zvuk nelze v jeho uplývání v čase

Jeden z klíčových příspěvků literární teorie ke zkoumání vztahu orality a gramotnosti. Zabývá se odvislostí způsobů myšlení a paměťových mechanismů od převahy orality či psaní v dané kultuře, v diachronní perspektivě srovnává primárně orální kultury s kulturami písma a zaznamenává vliv písma a tisku (jakož i dalších médií) na vývoj literárních forem.

1 M. Parry, *L'Épithète traditionnelle dans Homère*, Paris 1928.

pozastavit — pak totiž zaniká; je tedy ze své podstaty „prchavý“. V orálních společenstvích jazyk neslouží k stvrzení a uchování myšlenek, nýbrž doprovází činy a samo jeho užití je činem. Zvuk zde není „visačkou“, která věc označuje, jako je tomu u psaného slova, nýbrž uchovává si nad věcmi moc — vyřknout něco znamená konat. V orálních kulturách jsou touto skutečností ovlivněny nejenom způsoby vyjadřování, ale i myšlenkové procesy: myšlení není spojeno se záznamem, ale primárně s komunikací. Opírá se o snadno zapamatovatelné rytmické vzorce, rčení a přísloví a jiné mnemotechnické pomůcky; uskutečňuje se tedy na základě určitých formulí. Autor vymezuje devět základních tendencí myšlení a vyjadřování v orální kultuře: 1) preference aditivní skladby před hypotaxí; 2) tlhnutí ke kumulaci pojmenovaných vlastností a nízký podíl jejich analýzy; 3) redundance řeči či „mnohomluvnost“ jako prostředek uchování paměti mluvčího i posluchače; 4) konzervativnost či tradicionalismus, jež jsou nutnou podmínkou a výrazem uchování paměti kultury; 5) blízkost přirozenému světu; 6) agonistický (tj. konfrontační) tón projevu; 7) upřednostnění empatie a účastenství před objektivním odstupem od hrdinů; 8) homeostaze, tj. udržování rovnováhy v přítomnosti zbavováním se vzpomínek; 9) preference konkrétní situace před abstrakcí. Podmínkou pochopení struktury vyjadřování v orálních kulturách je podle Onga zkoumání některých rysů fungování orální paměti, která má v těchto společnostech výraznou somatickou složku (70). Žádní dva básníci „nezpívají“ dané vyprávění stejným způsobem, nýbrž memorují standardizovaná schémata a formule, které pak podřizují konkrétní situaci a publiku: „V paměti básníka jsou fixované jednotlivé látky, jež se skládají z kolotavé směsice témat a formulí, ze kterých se příběhy rozličným způsobem sestavují“ (73). K ústní tradici tak přináší nejenom stabilita tématu a postupů, ale i jistá míra proměnlivosti. Kromě vazby orální paměti na rytmické vzorce a tematické aspekty (např. heroizace hlavní postavy) je tu i návaznost na mimoverbální tělesné projevy, které výkony básníků doprovázejí. Zvuk má podle Onga přímý přístup k „samotné niternosti lidského vědomí“ (84); zatímco zrak izoluje (a tenduje k analýze), zvuk začleňuje; zrakovým ideálem je zřetelnost, sluchovým harmonie.²

4. kap. (93–134) zjišťuje, že „Psaní mění strukturu vědomí“ (93). Oralita je v lidské společnosti primární, kdežto gramotnost je sekundární, získaná; mluvená řeč souvisí s hlubinami lidského nevědomí (v nich „žijí“ gramatická pravidla), zatímco psaní podléhá pravidlům, která jsou pevně stanovena. Autor dále rozlišuje mezi psaním a písmem a říká: „K rozhodujícímu a jedinečnému průlomů do nových světů poznání nedošlo v lidském vědomí

² Touto problematikou se Ong podrobněji zabývá ve své práci *The Presence of the Word*, 1967.

v době, kdy se přišlo na to, že lze používat sémiotické značky, ale poté, co byl vynalezen kódovaný systém viditelných znaků, s jehož pomocí mohl pisatel určit přesná slova, která si čtenář vygeneruje z textu“ (100). V druhé části kap. je předložen stručný vývoj jednotlivých druhů zápisu slov, od klínového písma přes piktogramy a ideogramy až po semitskou konsonantickou abecedu; pro dějiny písma bylo podle Onga zásadní vytvoření řecké abecedy, která obsahuje znaky pro konsonanty i pro vokály — tím došlo k její demokratizaci (relativně snadná osvojitelnost) a internacionalizaci (možnost přepisu jiných jazyků). Právě proto, že řecká abeceda důmyslně redukuje zvuk na viditelnou podobu, tedy na prostor, stojí v základu demokratické gramotnosti. Ovšem gramotnost nenahradila orální kulturu rychle a beze zbytku, tyto dvě kultury dlouho žily (a v určitých ohledech stále žijí) vedle sebe. Vliv jedné tradice na druhou lze nejlépe doložit na příkladu akademické rétoriky a literární latiny. Zatímco první ovlivnila psanou tradici „usazováním“ podobně strukturovaných argumentů na konkrétní místa právních, diplomatických či úřednických disputací (orální princip „skládání“ podle vzorce), druhá ovlivnila orální tradici tím, že na sebe po staletí brala roli objektivního, od života odříznutého jazyka vědy a výkonu moci; představovala tak (podobně jako rabínská hebrejšтина či klasická arabština ad.) „mužský jazyk“, na rozdíl od jazyka „mateřského“ (tj. orálního jazyka, který matka používá při výchově dětí). Psaní má zásadní vliv na vztah autora a publika v literární komunikaci: pisatel i čtenář se v procesu komunikace „vzdalují“, což zapříčiňuje vznik specifických psaných forem a žánrů. Psaní mělo zároveň vliv na ustavení národních jazyků a jejich grafolektů.

5. kap. Tisk, prostor, uzavření (135–156) zkoumá, jak tisk ovlivňuje psaní, a tedy posiluje jeho účinek na myšlení a vyjadřování. Zavedení tisku mělo zásadní důsledky pro lidský svět, a to nejen ekonomické, společenské, náboženské, vědecké ad., ale zásadním způsobem ovlivnilo i lidské vědomí (jak tvrdí především → Herbert Marshall McLuhan a George Steiner): „Abecední knihtisk, v němž bylo každé písmeno odlito do samostatného kousku kovu neboli litery, s sebou přinesl psychologický průlom prvního řádu. Hluboce zakotvil samotné slovo ve výrobním procesu a proměnil ho v jistý druh výrobku“ (136–137). Ong rozlišuje mezi ornamentálním chirografickým ovládnutím prostoru (psaní), které se orientuje na výrobce a jeho individuální výkon, a typografickým ovládnutím prostoru, tj. strojovým (a proto odlišnějším) tiskem: „Psaní zajistilo orálnímu, mluvenému slovu nové uspořádání ve vizuálním prostoru. Tisk zakotvil slovo v prostoru ještě výrazněji a s konečnou platností“ (140). Ong ukazuje, v jakých konkrétních formách se tak děje (rejstříky,

názvy knih apod.): typografický prostor ve výsledku otvírá slovo hře a konkrétní poezii. Dalšími důsledky zavedení knihtisku jsou kvantifikace vědění, podnícení duchovního sebevědomí, umožnění vědecké analýzy prostorovou podobou uzavřených textů a vznik intertextového uvažování. V závěru kap. promýšlí autor vztah primární (původní, rétorické) a sekundární (technologické) orality; liší se především nutnou přítomností konkrétního publika v prvním případě, zatímco v druhém publikum chybí.

V 6. kap. Orální paměť, dějová linie a charakterizace postav (157–174) autor zjišťuje, že přechod od orální ke gramotné kultuře se zásadně dotýká i vyprávění (odkazuje zde k vývojovému přehledu Roberta Scholese a Roberta Kellogga *Povaha vyprávění*, 1966, č. 2002). V orálních kulturách tihne vyprávění k epizodické struktuře děje, kdežto v gramotné kultuře lze spíše očekávat vyprávění se vzestupným lineárním dějem. Zatímco písemné vyprávění zvládá časové vztahy složitým prolínáním časových linií, „v orálních kulturách se vyprávění příliš nezabývá přesnou sekvenční analogií mezi sledem událostí ve vyprávění a referenčním sledem událostí ve světě mimo vyprávění“ (166) a často začíná in medias res. Psaný text vzhledem k možnosti uchování umožňuje autorovi, aby ho revidoval a uzavíral do stále sevřenější dějové formy; to platí např. pro starořecké dramatické formy, které již vznikaly plně pod kontrolou psaní a které, stejně jako moderní vyprávění, eliminovaly živého vypravěče. Ve vyprávění „ústní vypravěč coby protagonista vyprávění vyznačující se ‚vnějšími‘ výkony byl nahrazen vnitřním vědomím protagonisty typografického“ (169). V návaznosti na přechod od orálního k psanému diskurzu (čítaje v to odstup autora od publika, textové předpoklady pro složitou strukturaci vyprávění apod.) vyvstává také možnost psychologizace postavy, introspekce (a tedy náhrady ploché postavy tradiční epiky postavou plastickou). Zásadní literární obrat v pojednání postavy nastává s rozvojem hlubinné psychologie; Ong však připomíná, že dalším vývojovým stupněm je modelace vyprázdněných neurčitých postav jako opaku postav plastických a zastírání, či dokonce eliminace děje jako základu příběhu.

7. kap. (175–199) s titulem Některé teoremy analyzuje souvislost mezi Ongovým pojetím orality a gramotnosti a některými směry literárněteoretického a filozofického bádání. V první řadě je zde otázka, do jaké míry může analýza vztahu orality a gramotnosti přispět k uchopení problémů historické poetiky. Ong proto předkládá stručný náčrt hlavních epoch literárního vývoje v jeho souvztáznosti s oralitou a gramotností. Dále ukazuje, jak se s tímto vztahem vypořádaly jednotlivé literárněteoretické školy, především ty, které (podobně jako on sám) zacházejí s uměleckým dílem jako se specifickou a do jisté míry uzavřenou totalitou, jako

jsou tzv. nová kritika, formalismus, strukturalismus, dekonstruktivismus, teorie textuality, teorie řečových aktů či recepční teorie, ale i některé metodologie filozofické a psychologické.

Přestože Ongova kniha vyšla poprvé roku 1982, je svědectvím o promýšlení několika zásadních témat v kontextu anglosaské literární vědy v průběhu 20. století. Téma orality a gramotnosti je pouze jednou sférou Ongova badatelského působení, i proto se v této práci projevuje akumulace idejí inspirovaných ostatními oblastmi autorova zájmu, jako jsou kulturní historie,³ role a funkce médií v komunikaci⁴ či dějiny písma a jeho transformací. Ong se svou lingvistickou a literárněhistorickou erudicí a znalostí klasické i středověké literatury a kultury přináší výjimečně celostní diachronní pohled na problematiku orality a gramotnosti. Jeho metoda však není jednoduše popsateľná, nemá ani převážně empirický nebo spekulativní charakter; Ong využívá jak poznatků obecné lingvistiky, tak přístupů historické poetiky, všimá si aspektů tvorby literárního díla i jeho recepce. Kombinuje nejrozličnější přístupy, literárněhistorické a teoretické, psychologické, psycholingvistické i filozofické, a to svébytným způsobem, který se odráží ve střídání materiálově podložených a metodologicky průzračných pasáží s emotivně vystavěnou argumentací.

V anglosaské literární vědě souvisí zájem o orální kulturu, který se rozmáhá zvl. v posledních desetiletích 20. století, s několika komplementárními vlivy. Jedním z nich je vzrůstající zájem o antickou slovesnost nahlíženou z nových teoretických pozic. V těchto otázkách se Ong opírá jednak o klasický lingvistický výzkum M. Parryho, jednak o teoretické návrhy Erica Alfreda Havelocka, jenž rozpracovává tezi o zásadních důsledcích, které vyvolal přechod od čistě orální společnosti ke společnosti gramotné v antickém Řecku. Podle Onga tkví zásadní rozdíl v tom, že orální kultura je bytostně spjata s mateřským jazykem,⁵ a souvisí tudíž s určitým typem myšlení a nevědomím, zatímco osvojení kultury gramotné (založené na přechodu ze sféry zvukové do sféry vizuální) je vázáno na vědomé učení. Odtud také všudypřítomný Ongův důraz na kombinaci psycholingvistiky s historickou poetikou.

Dalším z teoretických vlivů, který se v Ongově přístupu odráží, je zájem o lingvistický průzkum „primitivních“ jazyků a kultur (převážně amerického a afrického kontinentu) a jejich slovesnosti a rituálů. Takový zájem souvisí jednak se strukturalistickou metodologií, jednak s výzkumy psycholingvistickými a kognitivními. I v Ongově přístupu můžeme vysledovat vliv těchto směrů. Když mluví o literárních dílech fixovaných v písemné podobě, zdůrazňuje jejich sevřenost a uzavřenost na rozdíl od děl přenášených

3 Svým rozsahem a ambicemi, ale i způsobem výstavby argumentů je tento směr Ongova uvažování často spojován se jménem a dílem → Northropa Frye.

4 Zřejmě pod vlivem M. McLuhana, který vedl Ongovu magisterskou práci o básníku Gerardu Manleyem Hopkinsovi z oboru anglické literatury. Právě McLuhan bývá v souvislosti s Ongovým zájmem o média a jejich historické proměny zmiňován nejčastěji.

5 Ong přímo říká, že mluvená řeč je pro člověka zcela přirozená a že je hluboce zakořeněna v lidském nevědomí, odkud při mluvení přystí do vědomí, ovšem nespécifikuje to, jak jsou struktury mluvení řeči v nevědomí založeny; tím se poněkud vymyká z hlavního proudu psycholingvistického uvažování.

ústní tradicí, která je založena na neustálé interakci přednášejícího a publika. Orální díla podléhají ve své zvukové podobě tomuto dynamickému kontextu, zatímco díla tradice písemné jsou tvořena a vnímána „o samotě“, bez účasti publika, což má zásadní vliv na jejich vlastnosti a strukturaci: literární dílo je jakožto sevřený tvar odříznuto od bezprostředního komunikačního kontextu, stává se celkem, který je jako takový nazírán i zkoumán. Vznikají další instance literární komunikace: autoři tvoří pro předpokládané čtenáře a čtenáři čtou knihy od předpokládaných autorů.⁶ Ong soudí, že tato situace (spolu s tím, že k písemně fixovaným textům se mohou autoři i čtenáři v aktu kreace a recepce neustále navracet) prohlubuje a zvnitřňuje povahu literární komunikace a stojí v základu komplikovaných moderních narativních forem. Konkrétně dokládá, jak se tímto způsobem z orálních epických forem vyvinul moderní román s celou svou složitou časovou a promluvovou strukturou. Právě zde a v podobných argumentacích se v Ongově výkladu setkává pojetí akcentující autonomii literárního díla, které je blízké zvl. strukturalistické tradici, s úvahami psycholingvistických a kognitivních bádání. Obě tyto linie ovšem spojuje a zastřešuje metoda historické poetiky.

Technologizace slova si díky své energické argumentaci a přístupnému výkladu získala nejen pozici kanonického textu představujícího moderní pojetí vztahu orality a gramotnosti, ale i zájem širšího čtenářského publika. Pravděpodobně ze stejných důvodů však vyvolává i polemiku — kritizována bývá především přílišná striktnost oddělení orality a gramotnosti a jistá schematicnost ve výkladu psychologických důsledků tohoto rozdělení.

Vydání

Orality and Literacy. The Technologizing of the Word, London – New York 1982, 1985, 1986, 1987, 1988, 1989, 1991, 1993, 1995, 1996, 1997, 2000, 2001, 2002, 2004, 2006, 2007, 2008, 2009. *Oralità e scrittura. Le tecnologie della parola*, Bologna 1986, 1995, 2004, 2007. *Oralidad y escritura. Tecnologías de la palabra*, México 1987, 1993, 1996, 1999, 2004, 2009; Buenos Aires 1993. *Oralität und Literalität. Die Technologisierung des Wortes*, Opladen 1987. *Muntlig och skriftlig kultur. Teknologiseringen av ordet*, Göteborg 1990, 1991; Enskede 2002. Japonské vyd., Tokio 1991. *Orálnosť i písniennosť. Slowo poddane technologii*, Lublin 1992; Warszawa 2011. *Sözlü ve yazılı kültür. Sözlün teknolojileşmesi*, Istanbul 1995, 2010. *Proforikotita ke engrammatosyni. I ektehnolojisi tu logu*, Iraklio 1997, 2005. *Technologizace slova. Mluvená a psaná řeč*, Praha 2006 (z tohoto vyd. citováno). Čínské vyd., Peking 2008.

6 Tento návrh můžeme považovat za obecné zastřešení idejí, které se v moderní naratologii projevují v detailním průzkumu instance implicitního autora a implicitního čtenáře.

Literatura

R. L. Enos, recenze, *Rhetoric Society Quarterly* 1984, č. 3–4, s. 157–158. R. A. Hall, recenze, *Language* 1984, č. 3, s. 625–630. E. L. Rivers, recenze, *Comparative Literature* 1984, č. 2, s. 162 až 164. B. E. Gronbeck et al. (eds.), *Media, Consciousness, and Culture. Exploration of W. Ong's Thought*, Newbury Park 1991. D. L. Weeks – J. Hoogestraat (eds.), *Time, Memory, and the Verbal Arts. Essays on the Thought of W. Ong*, Selinsgrove 1998. T. J. Farrell, *Walter Ong's Contributions to Cultural Studies. The Phenomenology of the Word and I-Thou Communication*, Cresskill 2000. M. Joyce, No One Tells You This. Secondary Orality and Hypertextuality, *Oral Tradition* 2002, č. 2, s. 325–346. P. A. Bílek, doslov k č. vyd. 2006, s. 201–208. J. Balvín, Za všechno může čas a přesun od orality ke gramotnosti, *Host* 2007, č. 4, s. 77–78. M. Petříček, Až teprve psaní stvořilo člověka, *Hospodářské noviny* 2007, č. 44, s. 13. R. Müller, Mezi textem a oralitou. Cesty (de)rétorizace slova, *Svět literatury* 2008, č. 37, s. 222–225.

Walter Jackson Ong (1912–2003)

Anglista, kulturní a náboženský historik a filozof. Magisterský titul z angličtiny získal na Saint Louis University diplomovou prací psanou pod vedením Herberta Marshalla McLuhana. Doktorskou disertaci o Peteru Ramusovi a ramismu obhájil na Harvard University (1955). Poté se vrátil na Saint Louis University, kde působil dalších více než třicet let. V r. 1946 byl vysvěcen na katolického kněze. Příležitostně přednášel na několika světových univerzitách a v r. 1978 byl zvolen prezidentem prestižní americké společnosti Modern Language Association of America. Svým rozsáhlým dílem přispěl k vývoji několika vědních disciplín; zabýval se jednak renesancí, a to např. v pracích *Ramus and Talon Inventory* (1958), *Ramus, Method, and the Decay of Dialogue. From the Art of Discourse to the Art of Reason* (1958); dále úlohou a dějinami katolicismu ve Spojených státech (*American Catholic Crossroads*, 1959; *Frontiers in American Catholicism*, 1957), resp. otázkami náboženství obecně (*In the Human Grain*, 1967; *The Barbarian Within*, 1962); problematice médií se kromě zde pojednané monografie věnují *Rhetoric, Romance, and Technology* (1971), *Interfaces of the World* (1977) ad.

/bf/